

net, a cărui ediție prezintă un text composit, cu o preferință marcată pentru variantele din a doua familie. Partizan al poziției de mijloc în problemele puse de gândirea Stagiritului, ultimul editor al *Politicii* se dovedește îndrăgît de $\mu\epsilon\sigma\omicron\tau\eta\varsigma$ și în materie de critică textuală.

Pentru a încheia, o vorbă numai despre versiunea franceză — remarcabilă prin fluență și exactitate. Formația de jurist a traducătorului era de natură să-l ajute în multe privințe, și terminologia ușor modernizată adoptată pentru redarea instituțiilor celor mai specifice antice va contribui la înprospătarea interesului pentru o operă mereu actuală, accesibilă marelui public francez abia prin învechita traducere a lui Thurot. Asupra acestui aspect al muncii depuse de Aubonnet îmi propun de altminteri să revin cu prilejul volumelor următoare ale lucrării, pe care nu-mi rămîne decît să le doresc cit mai apropiate.

D. M. Pippidi

T. LUCRETIUS CARUS, *De rerum natura* edidit Joseph Martin. Leipzig, Teubner, 1959.

Se știe că antichitatea ne-a lăsat informații extrem de sumare cu privire la viața lui T. Lucretius Carus și la împrejurările compunerii poemului său *De rerum natura*. Din cunoscutul și mult comentatul pasaj al cronicii lui Hieronym rezultă, între altele, că poemul lucrețian a fost publicat postum de către M. Tullius Cicero. În sprijinul ipotezei după care moartea l-ar fi surpins pe poet mai înainte de desăvîrșirea operei ar putea sta faptul că aceasta, deși logic încheiată, cuprinde adesea alături de pasaje de o neasemuită frumusețe literară și altele în care redactarea nu atinge claritatea și frumusețea la care va fi năzuit poetul.

Greutățile de interpretare și comentare a poemului *De rerum natura* sînt sporite datorită tradiției manuscrise. Principalele manuscrise care stau astăzi la baza tuturor edițiilor științifice ale poemului lucrețian sînt Vossianus Lat. F. 30 (Oblongus = O) și Vossianus Q 94 (Quadratus = Q), ambele din secolul al IX-lea. O valoare deosebită prezintă Oblongus, despre care un savant ca A. Ernout afirmă că poate fi pus alături de cele mai bune manuscrise latine: Ambrosianus, Bembinus sau Mediceus. Dar și Oblongus prezintă numeroase lacune, corectări făcute de o mînă ulterioară, repetiții și greșeli datorate copiștilor. Manuscrisele relativ numeroase alcătuite ulterior, dintre care cele mai valoroase sînt manuscrisele italiene din secolul al XV-lea, care conțin interesante lecțiuni ale umaniștilor, alături de manuscrisele mai vechi pun la îndemîna editorilor un material bogat în posibilități de interpretare.

Ediția publicată de Joseph Martin este a patra ediție teubneriană a poemului lui Lucrețiu. Față de ediția a treia (din 1957) autorul a adăugat unele adnotări la pasajele neclare și și-a însușit unele emendări propuse de alți cercetători.

În *Praefatio* (p. V—XII) se face istoria manuscriselor și prezentarea lor. Urmează *Testimonia uitae* (p. XIII—XVIII), o prețioasă culegere a tuturor mărturiilor antice despre viața și opera lui Lucrețiu, urmată de un scurt comentariu.

Sub titlul *Laudantur in apparatu critico hi uiri docti* (p. XIX—XXV) editorul a alcătuit o listă a edițiilor lui Lucrețiu precum și a lucrărilor privitoare la analiza ei critică.

În editarea textului, Joseph Martin pleacă de la ideea că opera poetului latin nu a putut fi finisată de autorul ei. Ca atare el intervine foarte rar în lecțiunea manuscriselor. Comparînd principalele ediții științifice anterioare ale poemului *De rerum natura*, și anume acelea alcătuite de K. Lachmann, H. Munro și A. Ernout, cu ediția teubneriană rezultă în mod clar că trăsătura caracteristică a acesteia din urmă constă în fidelitatea față de textul scris și în special față de versiunea lui O.

Acest lucru e vizibil în modul de alegere între variante și în intervenția directă asupra textului. Atitudinea editorului german este justă în principiu. De obicei editorii poemului Lucrețian au intervenit prea des pentru « a corecta » logica ideilor, stilul sau limba poetului.

Sînt destul de multe cazuri în care soluția propusă de J. Martin, în conformitate cu lecțiunea manuscriselor, poate fi admisă fără greutate. Iată cîteva exemple: În cartea a V-a, v. 571, vorbind despre lumina și căldura soarelui, poetul spune: *Perueniunt nostros ad sensus et loca fulgent*. Este lecțiunea lui O și Q, adoptată de J. Martin. K. Lachmann l-a transformat în *mulcent*, formă pe care o acceptă și A. Ernout, deși recunoaște că *fulgeo* poate avea și sens cauzativ.

În cartea a V-a v. 836 ediția teubneriană dă, după O și Q: *Quod potuit nequeat possit quod non tulit ante*. Pornind de la faptul că *potuit* e scris peste linie și că la Lucrețiu se întîlnește adesea verbul *queo*, A. Ernout consideră că *potuit* este o glosă pentru *quuit* și transformă versul în:

Quod quuit ut nequeat possit quod non tulit ante.

Argumentele autorului ediției Budé nu sînt convingătoare. Lecțiunea *potuit* e sprijinită și de poziția simetrică a lui *possit* din a doua parte a versului. Pe baza aceluiași criteriu al simetriei Bentley a propus lecțiunea:

Quod tulit ut nequeat, possit quod non tulit ante,

care e însă departe de ceea ce ne oferă manuscrisele.

Sînt cazuri în care editorii au respins lecțiunea manuscriselor, socotind că unele epitete nu corespund logic cuvintelor determinate. Așa, de exemplu, în cartea a VI-a v. 295—296, în manuscrisul Q găsim:

Est etiam cum uis extrinsecus incita uenti / incidit in ualidam matura culmine nubem. (Q are *ualida* care nu poate fi admis din punct de vedere gramatical.) Epitetul, neobișnuit, a fost păstrat de J. Martin, în timp ce Bernays a propus *calidam* iar Bentley *gravidam*, acceptat de Lachmann și Ernout.

Editorul ediției teubneriene a acceptat desigur diferite conjecturi, acolo unde lecțiunea manuscriselor face textul îninteligibil, contravine regulilor gramaticale sau falsifică ideea pasajului.

Așa, de pildă, în pasajul în care poetul latin anunță că va explica fenomenele cerești, furtunile și trăsnetele, nu putea fi acceptată lecțiunea manuscrisă a v. 84 din cartea a VI-a:

Sunt tempestates et flumina clara canenda

și trebuia admisă varianta *fulmina*.

Asemeni celorlalți editori, J. Martin a acceptat conjectura lui Lachmann de la versul 692 din cartea a V-a:

Annua sol in quo concludit tempora serpens

căci *contudit* din manuscrise nu corespunde nici din punctul de vedere al sensului nici al timpului folosit.

În cartea I v. 782—785 găsim:

Quin etiam repelunt a caelo atque ignibus eius

Et primum faciunt ignem se uertere in auras

Aeris hinc imbrem gigni terramque creari

Ex imbri retroque a terra cuncta reuertii.

Este conjectura lui Marullus acceptată de toți editorii. O și Q notează la v. 784 *ignem* iar la 785 *ex igni retroque in terram*, ceea ce vine în contradicție cu întregul pasaj în care poetul expune doctrina stoică a transformării celor patru elemente (foc, aer, apă și pămînt) într-o ordine determinată.

Am ales aceste exemple pentru a arăta că J. Martin nu este împotriva admitterii conjecturilor, acolo unde se dovedesc absolut necesare. Uneori el recurge la conjecturi proprii. Astfel

la v. 471 din cartea a IV-a, unde manuscrisele dau: *hunc igitur contra mituam contendere*, el propune *minuam*, în timp ce Marullus a corectat pe *mituam* în *mittam*, urmat de Lachmann și Ernout.

În cartea a IV-a v. 168: *At nimia et mammosa Ceres* propune Martin față de *iamina* din manuscrise. Lachmann a notat aici *Lamia*, care nu corespunde din punctul de vedere logic, iar Bernays, urmat de Ernout, propune *tumida*, care se justifică mai greu grafic.

S-a putut observa pînă aici că respectarea justificată a manuscriselor este una dintre calitățile ediției îngrijite de J. Martin. Dar sînt și cazuri în care autorul a păstrat în text lecțiuni greu acceptabile ale manuscriselor. Iată câteva cazuri: Într-un pasaj în care e vorba despre vijelia vîntului pe mare, în cartea I v. 271—272 ediția teubneriană dă:

*Principio ventis uis uerberat incita corpus
Ingenisque rui nauis et nubila differt.*

O și Q au *cortus* iar corectorul lui Q (Q₂) notează *corpus* nejustificat ca sens. O parte din manuscrisele italiene (I) dau *portus* modificat de Marullus în *pontus* și admis de diferiți editori, între care și de Ernout.

În cartea a II-a, în pasajul privitor la legătura dintre liberul arbitru și clinamentul atomilor, Lucrețiu spune (v. 289—290):

*Sed ne mens ipsa necessum
Intestinum habeat cunctis in rebus agendis*

Mens e conjectura justificată a lui Lambin, acceptată de diferiți editori; J. Martin a ales însă varianta *res* pe care o dau manuscrisele.

La începutul cărții a V-a Lucrețiu face elogiul lui Epicur care, fără arme, numai prin puterea cuvîntului, a reușit să alunge din suflet pasiunile și viciile. Prin aceasta el merită să stea în rînd cu zeii: *nonne decebit/hunc hominem numero diuom dignarier esse* (v. 50—51). Urmează versurile:

*Cum bene praesertim multa ac diuinitus ipsis
Immortalibus de diuis dare dicta suerit* (v. 52—53)

Aceasta e lecțiunea manuscriselor Q și I acceptată de editori. J. Martin a preferat însă lecțiunea, nejustificată de context, a lui O *iam mortalibus e diuis*.

De asemeni, uneori soluția propusă de J. Martin în ce privește ordinea versurilor nu poate fi admisă, întrucît ea violează ordinea logică a ideilor. Astfel în cartea I, după imnul către Venus (v. 1—43), care se încheie cu ruga poetului ca zeița să aducă romanilor pacea mult dorită, manuscrisele prezintă o lacună, peste care o mîină străină a notat versurile 646—651 din cartea a II-a, în care se arată că zeii, nemuritori prin natura lor, se bucură de o pace veșnică, străini de frămîntările oamenilor. E probabil că pasajul a fost notat aici de un cititor, care a vrut să marcheze contradicțiile în gîndirea poetului. Păstrînd aceste versuri și la locul convenit din cartea a II-a, unde ele se încadrează în mod logic, autorul ediției teubneriene, spre deosebire de ceilalți editori, le-a menținut și în cartea I.

Fidelitatea uneori exagerată față de manuscrise nu scade nicidecum meritele ediției. Atenția în transcriere, alegerea — de cele mai multe ori judicioasă — a variantelor, bogatul aparat critic fac din ediția teubneriană îngrijită de J. Martin un instrument prețios de lucru pentru cercetătorii operei lui Lucrețiu.